

Steekkaarten uit de Collectie Obreen met de
familienaam Potter. (Foto Bram Vannieuwenhuyze)

XVIII

Oud papier?

Twee steekkaartencollecties over laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Brusselaars

Bram Vannieuwenhuyze

Iedereen kent ze wel: de massieve ijzeren kisten vol steekkaarten die in bibliotheken en archieven staan. Deze databanken avant-la-lettre puilen uit van de informatie, maar staan ook meer en meer in de weg. Ongetwijfeld is een aantal van die steekkaartencollecties reeds op de container beland. Andere liggen en staan in kelders, zolders of achteraan in depots. Wat moeten we er in deze digitale tijden nog mee aanvangen? Worden catalogi en repertoria tegenwoordig niet digitaal opgesteld en online aangeboden? Toch hebben dergelijke steekkaartencollecties nog steeds waarde en charme. Om dat aan te tonen 'kies' ik in deze korte bijdrage voor twee handgeschreven steekkaartencollecties die een toegang bieden tot laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Brusselaars: de Collectie Obreen en de Fichier Godding.

De Collectie Obreen

De Collectie Obreen is eigendom van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde (KNGGW), maar wordt beheerd door het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) in Den Haag. Over de ontstaanscontext van de verzameling steekkaarten is niet veel bekend, maar een nota van een zekere G. Bik uit 1986 biedt enkele aanknopingspunten.¹ De collectie werd in de eerste helft van de twintigste eeuw aangelegd door archivaris Emile Lefèvre, werkzaam bij het Algemeen Rijksarchief in België. Lefèvre verkocht ze echter door aan de Nederlandse historicus Henri Obreen, die handelde in naam van een niet nader genoemde 'Hollandse vereniging van genealogen'. Ongetwijfeld betreft het hier het KNGGW, 'de langst bestaande genealogische en heraldische vereniging van Nederland' aldus de website.²

- 1 Met dank aan Leendert Brouwer en Jean Nieuwenhuijse van het CBG voor de informatie.
- 2 Zie de geschiedenispagina van de KNGGW-website: <https://www.knggw.nl/vereniging/geschiedenis/> (15 december 2017).

De kast met de Collectie Obreen achteraan tegen de muur van het ondergrondse depot van het Centraal Bureau voor Genealogie te Den Haag. (Foto Leendert Brouwer)

De collectie zit opgeborgen in een prachtig houten meubel, bestaande uit een bovenkast met 66 laden en een afgesloten onderkast. Ze staat helemaal achteraan tegen de muur van het ondergrondse depot van het CBG. Het precieze aantal steekkaarten is onbekend: de nota van Bik maakt gewag van 804.000 aantekeningen, maar dat lijkt overdreven. Een lade telt naar schatting 2.500 à 3.000 steekkaarten; via extrapolatie zou dit voor de bovenkast neerkomen op circa 165.000 à 198.000 steekkaarten. De sleutel van de onderkast is zoek, maar volgens de nota bevinden zich hierin 43 laden. Die bevatten een klein aantal beschreven en blanco fiches en een reeks gips- en wasafdrukken van zegels, maar zijn voor het overige leeg.

Waarom de steekkaartenverzameling werd aangelegd en welke leidraad daarbij werd gevolgd, is niet duidelijk. Diepgaander onderzoek in de archieven van Emile Lefèvre of van het Rijksarchief is noodzakelijk om dat op te helderen. De collectie is in elk geval verre van homogeen. De steekkaarten bezitten verschillende afmetingen en er werden meerdere papiersoorten gebruikt. De gegevens werden genoteerd in diverse handschriften en hun inhoud varieert. Hoofdbestanddeel zijn de excerpten uit de doop-, huwelijks- en overlijdensregisters van de Brusselse parochies (zestiende eeuw tot 1794) en uit de protocollen van Brusselse notarissen (zeventiende-achttiende eeuw). De duizenden kaarten zijn alfabetisch gerangschikt op achternaam. Naast de namen bevatten ze informatie over familieleden, dooppeters en -meters, beroepen, afkomst, soms ook woonplaatsen en bronnenreferenties. De informatie op een steekkaart blijft dus niet beperkt tot een enkele persoon. Ze bevatten talloze afkortingen, die verwijzen naar de archieffondsen

en documenten waaruit de informatie werd gehaald. Heel wat voornamen werden afgekort (Cath voor Catherine, Elisth voor Elisabeth, J.Bte voor Jean Baptiste) en systematisch verfranst.

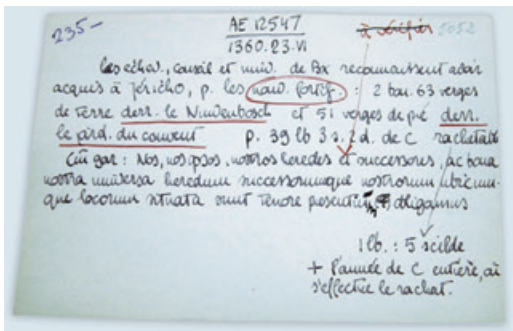

Lade met steekkaarten van de Collectie Obreen. (Foto Leendert Brouwer)

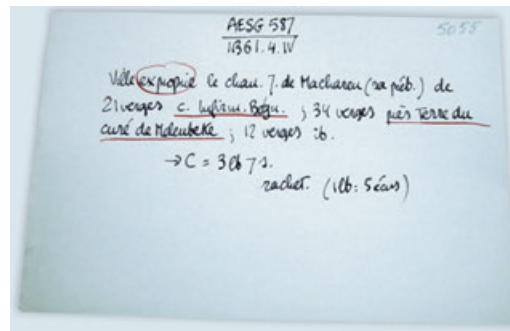
De Fichier Godding

De tweede steekkaartenverzameling is veel kleiner in omvang: het gaat om drie kartonnen dozen met naar schatting 5.000 papieren fiches, met dikke zwarte inkt beschreven in het prachtige handschrift van rechtshistoricus Philippe Godding. Hij schonk de dozen in 2004 aan het Archief van de Stad Brussel, waar ze nog steeds worden bewaard en te consulteren zijn.³

- 3 V. Coumans, 'Enrichissement des collections des Archives de la Ville de Bruxelles. Récapitulatif des dons et dépôts réalisés entre 2001 et 2007', *Cahiers bruxellois* 40 (2008-2009) 344.

Steekkaart uit de Fichier Godding met gegevens uit een akte van 23 juni 1360 over de aankoop van een stuk terrein met het oog op de aanleg van de nieuwe stadsomwalling. (Foto Bram Vannieuwenhuyze)

Steekkaart uit de Fichier Godding met gegevens uit een akte van 4 april 1361 over de onteigening van bezittingen van kannunik J. de Macharen. (Foto Bram Vannieuwenhuyze)

Godding legde de verzameling aan in het kader van zijn onderzoek naar het Brusselse grondrecht tijdens de middeleeuwen, waarvan de resultaten in een monografie en enkele aparte artikels werden gepubliceerd.⁴ De steekkaarten zijn niet geklasseerd op persoonsnaam, maar nemen de laatmiddeleeuwse topografie van Brussel als uitgangspunt. Een eerste grote groep omvat de straten en buurten binnen de eerste stadsomwalling van Brussel, een tweede grote groep de straten en buurten binnen de tweede stadsomwalling. Andere, kleinere groepen steekkaarten hebben betrekking op onteigeningen, op eigendommen van de burggraaf of op de zogenoemde 'hameiden' (barrières op de uitvalswegen), waaraan Godding een aparte publicatie wijdde.⁵

- 4 Ph. Godding, *Le droit foncier à Bruxelles au Moyen Age* (Brussel 1960) en daarnaast vooral Ph. Godding, 'Seigneurs fonciers à Bruxelles (ca. 1250-1450)', *Cahiers bruxellois* 4 (1959), 194-223 en 5 (1960) 1-17 en 85-113.
- 5 Ph. Godding, 'Les quatre hamèdes de la ville de Bruxelles', *Cahiers bruxellois* 1 (1956) 249-259.

Bovenaan de steekkaarten bevindt zich gewoonlijk een verkorte archiefverwijzing met daaronder de datum van de vermelding. Daarna volgt een schematische samenvatting van diverse soorten goederentransacties, met aanduiding van het voorwerp van de transactie (huizen, gronden, renten, gebruiksrechten en dergelijke), de betrokken partijen, de ligging van de onroerende goederen en de grootte van de grondbelasting of renten die de goederen bezwaren. In een aantal gevallen maakte Godding een transcriptie van de originele tekst. Wie die informatie wil terugvinden en gebruiken, moet weliswaar vertrekken van de laatmiddeleeuwse Brusselse straten en buurten. In die zin is de steekkaartenverzameling een belangrijke bron voor topografisch onderzoek en huizen- en bezitsgeschiedenis. Maar de fiches brengen eveneens een schat aan namen van eigenaars, bezitters, bewoners, huurders en rechthebbenden samen, die bovendien nergens anders te vinden is.

Materieel erfgoed met wetenschappelijke waarde en historische charme

Wat moeten we aanvangen met beide steekkaartencollecties? Wie op zoek is naar informatie over Brusselaars uit het ancien régime kan immers terecht in een aantal gedrukte repertoria, en sinds kort ook in de online-zoekrobot *Zoeken naar Personen* van het Rijksarchief in België. Daaraan zijn onlangs trouwens ruim 30.000 laatmiddeleeuwse Brusselaars toegevoegd dankzij het *Wie is wie in laatmiddeleeuws Brussel*-project. Maar toch: ondanks de rijkdom van die hulpinstrumenten en databanken is het een illusie te denken dat ze exhaustief zijn. Vele Brusselaars zitten immers nog 'verborgen' in de rijke archiefcollecties, bijvoorbeeld in de registers en akten van de Brusselse schepengriffies, in het immense notariaatsarchief, in de wijkboeken, cijnslijsten en parochieregisters, om slechts die te noemen. Het is echter bijzonder moeilijk om daarin iemand terug te vinden. Hier bieden de steekkaartencollecties hulp. Ze vormen dus een noodzakelijke aanvulling op de gedrukte en digitale repertoria.

Er zijn nog redenen om de steekkaartencollecties niet zomaar weg te gooien. Er is ooit veel tijd en energie geïnvesteerd om ze aan te leggen. Hun ontstaanscontext is vaak enigmatisch: het is lang niet altijd duidelijk wie ze hebben aangelegd en in welke omstandigheden, met welke motieven en volgens welke richtlijnen of leidraden dat gebeurde. Wie zich daar verder in verdiept, verwerft inzicht in vroegere catalografische principes en geschiedschrijving. Zo lijkt het erop dat de Collectie Obreen – die misschien beter Collectie Lefèvre zou heten – ontstond met de utopische idealen van het Mundaneum in het achterhoofd, of er misschien wel een onderdeel van vormde. Philippe Godding werkte in de geest van de structuralistische geschiedschrijving van de jaren 1960: hij trachtte het grondrecht, een van de vele onderliggende systemen van de laatmiddeleeuwse maatschappij, bloot te leggen en te doorgronden. De bouwstenen en getuigenissen van dat systeem vinden we op zijn steekkaarten terug.

Onze huidige digitale databanken zijn natuurlijk honderden keren flexibeler dan de logge kasten en bakken vol papieren steekkaarten. De uitbreidings-, aanpassings- en zoekmogelijkheden verbeteren continu en de applicaties worden ook steeds gebruiksvriendelijker. Maar toch hebben ook de steekkaartencollecties wat te bieden: de tastbaarheid van het materiaal. Een speurtocht in de kaartenbakken levert niet alleen vuile vingers op, maar biedt een betere indruk van de omvang en heterogeniteit van de collectie. Bovendien liet het schrappen, amenderen of openlaten van gegevens sporen na,

terwijl dat in digitale databanken vaak geruisloos gebeurt. Fouten en onvolledigheden zijn veel zichtbaarder. De complexiteit en diversiteit van het originele bronnenmateriaal én van de geschiedenis komen veel beter tot uiting. Handmatig zoeken is gemakkelijker en een papieren steekkaarten-collectie levert doorgaans ook veel meer toevalligheden op. Alleen al omwille van die 'historische sensaties' verdienen steekkaartencollecties als materieel erfgoed gekoesterd te worden en te blijven.

de complexiteit en diversiteit van het originele bronnenmateriaal én van de geschiedenis komen veel beter tot uiting

Aan de slag

Bewaarplaatsen collecties:

Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag (<https://cbg.nl/>)

Archief van de Stad Brussel, (<https://www.brussel.be/archief>)

Voorbeelden van gedrukte repertoria met laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Brusselaars zijn H.Ch. van Parys en F. de Cacamp, *Généalogie des familles inscrites aux Lignages de Bruxelles en 1376 d'après les travaux de J.B. Houwaert et d'après les sources originales* (Brussel 1971, 3dln.); A. Mehauden en M. Vanwelkenhuyzen, *La Ville de Bruxelles. Ses habitants, leurs métiers et leurs adresses vers 1767* (Brussel 1998); J. Caluwaerts en H. Simonart, *Poorters van Brussel 1350-1795 Bourgeois de Bruxelles* (Leuven 2000-2010, 3 dln.); P. Charruadas, *Aux origines de l'aristocratie bruxelloise. Répertoire prosopographique (XIe - XIIIe siècle)* (Brussel 2012). Voor de Zoeken naar Personen-applicatie van het Rijksarchief, zie <https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-personen>. De databank telde op 30 januari 2018 precies 31.393.237 namen, maar op het moment dat u dit leest is dat aantal alweer flink gestegen. Informatie over het *Wie is wie in laatmiddeleeuws Brussel*-project vindt men terug in: B. Vannieuwenhuyze, 'Wie is wie in laatmiddeleeuws Brussel? De ontsluiting van een databank met 32.000 laatmiddeleeuwse Brusselaars', *Vlaamse Stam* 50 (2014) 530-550; B. Vannieuwenhuyze, 'Wie is wie in laatmiddeleeuws Brussel. Laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Brusselaars in de Collectie Obreen', *GEN. Tijdschrift voor Familiegenschap* 21 (2015) 20-26; B. Vannieuwenhuyze, 'Who's who in late-medieval Brussels?', in: J. Colson en A. van Steensel (red.), *Cities and Solidarities. Urban Communities in Pre-Modern Europe* (Londen en New York 2017) 132-150.

Toegangen tot de Brusselse parochieregisters van het ancien regime zijn C. Dickstein-Bernard, 'Les registres de baptêmes, «mariages», et «décès», antérieurs à 1796, conservés aux Archives de la Ville de Bruxelles', *Cahiers bruxellois* 6 (1961) 255-307 en F. Boquet, *Inventaire des registres paroissiaux de Bruxelles* (Brussel s.d.). De immense archieven van het Brusselse notariaat zijn toegankelijk via de namen van de notarissen, zie J.-M. Gyselinck en R. Laurent, *Het notariaat in het arrondissement Brussel. Repertorium van de minuten (sedert de XVIe eeuw)* (Brussel 1971); R. Laurent en A. Vanrie, *Notariële archieven van het Brussels Gewest* (Brussel 1999). Het Brusselse notariaat is deels via de elfdelige reeks nota's van Fernand de Jonghe d'Ardoye ontsloten (bewaard door de Office Généalogique et Héraldique de Belgique te Woluwe of raadpleegbaar op kopie in het Rijksarchief te Brussel).

Biografie

Bram Vannieuwenhuyze (*1980) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Gent en verdedigde er in 2008 het proefschrift *Brussel, de ontwikkeling van een middeleeuwse stedelijke ruimte*. Sinds 1 september 2015 is hij aangesteld als bijzonder hoogleraar historische cartografie aan de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast werkt hij als zelfstandig onderzoeker en gids voor Caldenberga (www.Caldenberga.be).